

Справедливий суд у розумінні Європейської конвенції та українського правозастосування

A fair court in the understanding of the European Convention and Ukrainian law enforcement

Петро Гуйван

Ключові слова:

справедливий суд, обґрунтоване рішення, строки розгляду справи.

Key words:

fair court, informed decision, timing of the case.

Постановка проблеми. Стан правосуддя в Україні викликає занепокоєння. Питання, чи є правозастосування законним та справедливим, постійно лунає в суспільстві. Втративши надію на справедливий суд всередині своєї держави, все більше громадян звертається за допомогою до міжнародних судових інституцій. Останнім часом істотно збільшилася кількість звернень громадян України до Європейського суду з прав людини. З 60 тис. скарг, що перебувають на розгляді у цьому Суді, понад 20% — подані проти держави Україна. Втім, не лише кількісний показник вражає. Річ у тім, що більшість позовів до Європейського суду спричинені тими ж підставами, тож має місце дублювання рішень.

Стан дослідження. Взагалі, питання, пов'язані із розумінням визначення «право на справедливий суд», здавна цікавили науковців, у першу чергу це стосується цивілістів. На сучасному етапі дослідження проблеми маємо вказати праці таких вчених, як В.Г. Буткевич, В.Н. Денисов, Л.Г. Заблоцька, В.Є. Мармазов, П.М. Рабінович, С. Шевчук та ін. Вказані дослідники в межах наявного в них емпіричного матеріалу ретельно вивчили та узагальнили наукове бачення в коментованій царині. Але переважно вказані дослідження були спрямовані на надання загальної характеристики поняття справедливого судочинства. У напрямку доктринального напрацювання концепцій щодо ефективності правозастосування європейськими інституціями та адаптації його до українського правозастосовного механізму наукові роботи практично відсутні. Між тим дане явище, визнане загально як катехізіс, має свої певні складові частини, які детально в науковій літературі не досліджувалися. Тож на вивчення вказаної проблематики і спрямована дана праця.

Мета – дослідити складові елементи поняття «справедливий суд», наведені тлумачення його змісту Європейським судом із прав людини та адаптацію до українських правозастосовних реалій.

Виклад основного матеріалу. Сутність європейського правозастосування в тому й полягає, що воно не є сталим, законсервованим тощо. Зміна суспільно-економічних відносин відбувається таким чином, що спершу здійснюється руйнація соціальних взаємин, котрі вже не відповідають потребам суспільства. То легко зробити. Як наслідок, зазвичай настає деформація особистісних і владно-підпорядкувальних взаємин. Відтак це тягне необхідність правового забезпечення на адекватному рівні. Потім настає другий етап – етап конструктивного формування нових суспільних відносин на базі отриманих висхідних даних. Стосовно розглядуваного в даній праці аспекту мова йде про необхідність коригування, як мінімум, правозастосовної практики, а за великим рахунком – відповідної нормативної надбудови, позаяк вона не узгоджується з правилами європейської поведінки, котру Україна визнала законом як свою.

Однією з найбільш загрозливих тенденцій сучасного стану правосуддя є рівень виконання судових рішень. За даними Міністерства юстиції України, сьогодні виконується менше 50% судових рішень. За таких обставин обґрунтовано постає питання про ефективність взагалі системи правосуддя, коефіцієнт її корисної дії. Власне, цей чинник на сьогодні меншою мірою залежить від самого суду, але він є реальним показником обґрунтованості існування суду, його утримання за рахунок платників податків, адже де логіка у витрачанні значних бюджетних коштів на утримання судді, штату апарату суду, поточні витрати, пов'язані з провадженням по судовій справі, якщо результатом буде папірець, завдяки якому неможливо припинити порушення права та поновити право [1, с. 44]. На сьогодні Україна посідає чільне місце серед

Високих Договірних Сторін – підписантів Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод за кількістю скарг проти неї.

Як бачимо, ЄСПЛ далекі не завжди вбачає у діяльності українських судів елемент незалежності. За визначенням цього органу, термін «незалежний», «безсторонній» стосується незалежності від інших органів влади (виконавчих і законодавчих) [2, п. 38], а також від сторін [3, п. 42]. Поняття незалежності суду передбачає існування процесуальних гарантій, що відокремлюють судову владу від інших органів влади. То так в Європі. Тепер подивимося, чи дотримується наша країна цих загально-визнаних принципів? Як приклад наводиться тривіальний спір між громадою мальовничого міста Полтави та міським головою цієї ж громади. Попри те, що за всіма нормативними актами України встановлено, що право власності на всі елементи багатоквартирного будинку, включаючи горища, підвали, інші допоміжні приміщення, призначені для обслуговування потреб мешканців, належить співвласникам житлових та нежитлових приміщень, Полтавська міська рада уклала договір про передання частини будинку третій особі для комерційної діяльності та фактичної забудови. Як наслідок – мешканці багатоквартирного будинку втратили частину своєї власності та можливість нею вільно користуватися.

Спір за позовом представників громади розглядався в місцевому суді, надалі – в апеляційному, Вищому спеціалізованому та Верховному [4; 5; 6; 7]. За великим рахунком, усі судові інстанції, окрім першої, взагалі не звернули жодної уваги на зміст спірних взаємин. То можна пояснити тим, що судді переймалися не вчиненням правосуддя, а особистісними показниками, позаяк вони за сумісництвом балотувалися до нового Верховного Суду. До речі, відхилення касаційних скарг у той період без будь-якого обґрунтування було дуже поширеним явищем, що, звісно, має отримати свою оцінку в майбутньому. Та як би то не було, наразі залишається чинним рішення українських судів, котрі на загал вважають, що орган місцевого самоврядування вправі розпорядитися (надати в користування) майном, яке належить іншим особам. Звісно, відбулося звернення до Європейського суду, звичайно з часом питання буде (але не в Україні) вирішене на користь власників, бо із цього приводу існує усталена практика ЄСПЛ [8]. Та постає питання: а чи прагне Україна як держава до європейських цінностей? Може, навпаки, держава веде своє, а в тих випадках, коли якісь розумники виграють справу в Євросуді, вона відхилиться від традицій та неквапливо виконає рішення (на той час взагалі відновлення стану може бути неможливим чи неефективним). Питання поки що має риторичний характер. Насправді, вирішити його допоможе прагнення всіх верств суспільства, і в першу чергу правозастосовних органів, керуватися загальнолюдськими принципами справедливості на основі приписів чинного матеріального та процесуального законодавства.

Незалежність суду передбачає відсутність впливу на правозастосовний орган із боку будь-яких адміністративних чи розпорядчих органів. Судова незалежність вимагає від окремих суддів бути вільними від недоречного зовнішнього впливу та від внутрішнього відповідно. Незалежність буде порушена, якщо представник виконавчої влади втрутиться в справу, що знаходиться на стадії розгляду її судом, із метою впливу на результат [9, п. 80; 10, п. 42]. Внутрішня судова незалежність вимагає відсутності вказівок або тиску з боку інших суддів або тих осіб, які виконують адміністративні функції в суді, таких як голова суду або голова судової колегії. Відсутність відповідних гарантій, що забезпечують незалежність суддів, зокрема стосовно вищих судових посадовців, може призвести до того, що Європейський суд визнає сумніви заявника стосовно незалежності і безсторонності суду обґрунтованими [11, п. 86; 12, п. 137]. Втім, стосовно прояву незалежності, точка зору сторони є важливою, але не вирішальною; вирішальним є факт «обґрунтованості» побоювань сторони у справі [13, п. 63]. Проблеми щодо незалежності не виникають, якщо Суд володіє інформацією від «об'єктивного наглядача», який не вбачає приводів для сумнівів у незалежності суду за обставин конкретної справи [14, п. 29].

Серед діянь, які Європейський суд характеризує як такі, що не відповідають принципу справедливості, є здійснення судами вчинків, які вони за законом здійснювати не вправі. Річ у тім, що стаття 6 Конвенції каже таке: кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Зазначені вище дії кваліфікуються як такі, що здійснені незаконним судом. Ні більше, ні менше. Європейський суд із прав людини в рішенні в справі «Сокурєнко і Стригун проти України» [15, п. 26-28] вказав, що фраза «встановленого законом» поширюється не лише на правову основу самого існування «суду», але й дотримання таким судом певних норм, які регулюють його діяльність.

Що ж відбувається в цій царині в українському правозастосуванні? Навіть неозброєним оком видно, що саме із цього питання національні суди просунулися в бік Європи найменше. Часто-густо зустрічаються ухвали судів, які вони не мають права виносити. І найприкріше, що такі вчинки судів не знаходять жодної реакції в подальшому апеляційному та касаційному перегляді. Скажімо, апеляційний суд Полтавської області [16], переглядаючи в апеляційному порядку рішення місцевого суду, виявив суперечливості в мотивувальній частині даного документу. За законом (ст. 304 ЦПКУ) апеляційний суд вправі переглядати справу і в разі незгоди з аргументацією місцевого суду, в тому числі і стосовно мотивів прийняття рішення, – змінити його. Втім, так вказує закон, а для суддів закони, як правило, не писані. Апеляційний суд зняв справу з апеляційного розгляду та направив її до місцевого суду для додаткового визначення шляхом прийняття додаткового рішення.

У такий спосіб апеляційний суд Полтавської області припустився відразу двох грубих порушень українського процесуального закону. Він, по-перше, вчинив дії, які не мав права вчиняти, а по-друге, спонукав місцевий суд до вчинення дій, які той також не має права вчиняти. Згідно з частиною 1 статті 220 ЦПКУ перелік підстав та порядок порушення провадження щодо винесення судом додаткового рішення мають вичерпний характер: «Суд, що ухвалив рішення, може **за заявою осіб, які беруть участь у справі, чи з власної ініціативи** ухвалити додаткове рішення, якщо: 1) стосовно якої-небудь позовної вимоги, з приводу якої сторони подавали докази і давали пояснення, не ухвалено рішення; 2) суд, вирішивши питання про право, не зазначив точної суми грошових коштів, які підлягають стягненню, майно, яке підлягає передачі, або які дії треба виконати; 3) суд не допустив негайного виконання рішення у випадках, встановлених статтею 367 цього Кодексу; 4) судом не вирішено питання про судові витрати». Неважко помітити, що повноважень щодо зняття справи з апеляційного розгляду та направлення її до суду першої інстанції для винесення додаткового рішення в частині підстав відмови в задоволенні позовних вимог апеляційному суду законом не надано. Будучи апеляційною інстанцією, даний суд повинен переглядати справу за правилами її розгляду в суді першої інстанції і наділений повноваженнями по-іншому оцінювати обставини, якими обґрунтовувалися вимоги і заперечення, та докази, якими вони підтверджуються.

Як же описана ситуація розцінюється Європейським судом із прав людини у світлі дотримання Конвенції? Та дуже просто. Фактично застосування національним судом способів судочинства, які він не має права застосовувати, визнається ЄСПЛ порушенням пункту 1 статті 6 Конвенції. Відповідно до висновків ЄСПЛ, викладених у справі «Верітас проти України» [17, п. 27], «перевищивши свої повноваження, які були чітко викладені в кодексі, суд не може вважатися «судом, встановленим законом» у значенні пункту 1 статті 6 Конвенції (рішення у справі «Сокурєнко та Стригун проти України») [16, п. 26-28]. У рішенні у справі «Занд проти Австрії» [18, п. 28] Суд висловив думку, що термін «судом, встановленим законом» у пункті 1 статті 6 передбачає «всю організаційну структуру судів, включно з питаннями, що належать до юрисдикції певних категорій судів». Відтак і додаткове рішення місцевого суду, і ухвали апеляційного та касаційного судів у справі № 553/3161/16ц, якими воно було залишене без змін, будуть визнані Європейським судом незаконними.

Подібні дії українських судів, на жаль, є непоодинокими. Так, усе той же апеляційний суд Полтавської області 25 квітня 2017 року розглядав апеляційну скаргу на ухвалу місцевого суду, якою позивачеві було відмовлено в задоволенні клопотання про забезпечення позову. Згідно зі ст. 307 ЦПКУ за наслідками розгляду скарги на ухвалу суду першої інстанції апеляційний суд має право: 1) постановити ухвалу про відхилення апеляційної скарги і залишення ухвали без змін; 2) скасувати ухвалу і постановити нову ухвалу; 3) змінити ухвалу; 4) скасувати ухвалу, що перешкоджає подальшому провадженню в справі, і направити справу для продовження розгляду до суду першої інстанції. Як бачимо, перелік повноважень апеляційного суду носить вичерпний характер. Разом із тим суд, визнавши ухвалу місцевого суду неправомірною і скасувавши її, не виніс нової, а спрямував назад до суду першої інстанції для розгляду по суті [19]. Як і очікувалося, місцевий суд знову таки слово в слово відмовив у задоволенні клопотання про забезпечення позову [20], що потягло нове оскарження до того ж апеляційного суду. Такий пінг-понг, який влаштували полтавські судді, аж ніяк не вписується в концепцію справедливого, незалежного та безстороннього суду.

Рішення суду, крім того, що воно має носити законний характер, ще повинно бути обґрунтованим як із фактичної, так і з правової точки зору. Європейський суд, власне не порушуючи права кожної держави на вільне використання норм матеріального права, все ж слідкує за тим, щоб судові вердикти були обґрунтованими. Згідно з усталеною практикою Суду, яка відображає принцип, пов'язаний із належним здійсненням правосуддя, у рішеннях судів та інших органів з вирішення спорів мають бути належним чином зазначені підстави, на яких вони ґрунтуються. Хоча пункт 1 статті 6 Конвенції зобов'язує суди обґрунтовувати

свої рішення, його не можна тлумачити як такий, що вимагає детальної відповіді на кожен аргумент. Міра, до якої суд має виконати обов'язок щодо обґрунтування рішення, може бути різною залежно від характеру рішення [21, п. 29]. Хоча національний суд має певну свободу розсуду щодо вибору аргументів у тій чи іншій справі та прийняття доказів на підтвердження позицій сторін, орган влади зобов'язаний виправдати свої дії, навівши обґрунтування своїх рішень [22, п. 36].

Черговим прикладом ігнорування українськими судами необхідності здійснити ретельне правове обґрунтування судового рішення є справа, що розглядалася Ленінським районним судом м. Полтави [23]. За позовними вимогами в даній справі суд мав розглянути законність нарахування збитків від позаоблікового використання електричної енергії, нарахованих відповідачем – обласною енергопостачальною організацією. Річ у тім, що встановивши факт правопорушення (самовільне тимчасове приєднання до вуличної електромережі, проти чого позивач не заперечував), облenerго провело обрахунок вартості не облікованої енергії. При цьому підприємство мало керуватися пунктом 3.3 Методики визначення обсягу та вартості електричної енергії, не облікованої внаслідок порушення споживачами Правил користування електричною енергією, затвердженої постановою НКРЕ від 4 травня 2006 року № 562, який каже буквально таке: в разі самовільного підключення споживачем електроустановок, струмоприймачів або проводів до електричних мереж енергопостачальника розрахунок вартості не облікованої електричної енергії здійснюється **з дня набуття споживачем права власності на електроустановку чи права користування електроустановкою** або з дня здійснення останньої технічної перевірки електричної мережі, до якої було здійснене самовільне підключення, але не більше сумарної кількості днів за дванадцять календарних місяців, що передували дню виявлення порушення, та до дня усунення порушення.

Отже, нормативний акт, котрий покликаний регулювати відносини в даній сфері, визначає, що первинним способом обчислення часу порушення є визначення початкового моменту, від якого споживач набув право власності чи право користування на електроустановку, котру в подальшому неправомірно під'єднав до електромережі. І лише коли цей момент встановити не можна (наприклад, облаштування **прихованої** проводки поза лічильником), допускається обрахування періоду порушення від моменту останньої технічної перевірки. У даному спорі цілком очевидним є факт, і він не оспорується відповідачем, що позивачем було здійснено відкритий накид на під'єднуючі проводи електромережі, який був помітним з вулиці. Тож цілком очевидно, що таке порушення було вчинене незадовго перед його виявленням для тимчасової мети.

Таким чином, електропостачальник повинен встановити період тривалості правопорушення і на цій підставі провести відповідні розрахунки, а якщо він цього не зробив, то означене має здійснити суд. Адже цілком очевидно, що основним та вирішальним фактом, який мав би встановити суд на підставі досліджуваних ним обставин та матеріалів справи, була тривалість правопорушення – самовільного підключення позивача до вуличної електромережі, що належить відповідачеві – ПАТ «Полтаваобленерго». Відтак суд мусив всесторонньо та повно дослідити саме ті докази, які свідчили про тривалість вказаного правопорушення. Такими в матеріалах справи були покази свідків. Так, свідки підтвердили, що виконання зварювальних робіт щодо обладнання дитячої гойдалки почалося 21 жовтня 2013 року приблизно о 12 годині 15 хвилин шляхом приєднання зварювального апарату до розетки через лічильник. Після 15-ї години того ж дня у зв'язку із збільшенням навантаження на мережу автомат почав спрацьовувати, не витримуючи навантаження зварювального апарату. Відтак було прийняте рішення про завершення зварювальних робіт шляхом накиду на електричну лінію, що йде від стовпа електропостачальника до будинку. Крім того, один свідок у судовому засіданні показав, що він є зварювальником (позивач не має такої кваліфікації), зварювальний апарат належить йому, він приніс його до подвір'я позивача близько 12 години 21 жовтня 2013 року, з позивачем вони до того не були знайомі, а останній запросив його виконати роботи по оголошенню. Дані покази не були спростовані жодним доказом відповідача. Отже, правопорушення тривало якусь годину до того часу, поки було виявлене та припинене працівниками «Полтаваобленерго». Також, як показав позивач у судовому засіданні, і проти цього не заперечував представник відповідача, щомісяця до його оселі приходили представники енергопостачальника для перевірки показів лічильника, про що складали відповідні документи.

Однак, попри зазначені докази (які, повторимо абсолютно нічим не були заперечені чи спростовані), суд не виправдано погодився з позицією відповідача, згідно з якою накид позивачем був зроблений 12 листопада 2012 року, впродовж майже року (339 днів) він цілодобово проводив зварювальні роботи при повному навантаженні апарату, хоча цього ніхто не бачив. Такий висновок є відверто незаконним, бо

не відповідає принципу обґрунтованості, якого Україна, віднівши до джерел національного права Конвенцію, зобов'язалася дотримуватися. Так, у рішенні ЄСПЛ у справі «Бендерський проти України» [24, п. 46, 47] встановлено порушення пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав та основоположних свобод 1950 року. Як вказує Суд, таке порушення полягає в тому, що довід позивача, який базується на свідчення свідків, був, якщо не вирішальним, то принаймні дуже важливим для вирішення спору та вимагав, таким чином, особливої та чіткої реакції судів. За відсутності будь-якої реакції на такий аргумент Суд вважає, що українські судові органи не забезпечили заявнику право на справедливий судовий розгляд в сенсі пункту 1 статті 6 Конвенції. Таким чином, мало місце порушення цього положення.

Висновки. З урахуванням проведеного дослідження можемо зробити наступні висновки. Відповідно до статті 13 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» держава Україна та її органи повинні вживати заходів загального характеру з метою забезпечення додержання державою положень Конвенції, порушення яких встановлене Рішенням, забезпечення усунення недоліків системного характеру, які лежать в основі виявленого Судом порушення, а також усунення підстави для надходження до Суду заяв проти України, спричинених проблемою, що вже була предметом розгляду в Суді. Серед таких заходів – внесення змін до судової практики відповідно з рішеннями ЄСПЛ. І це має бути здійснене Верховним Судом шляхом прийняття спеціальної постанови Пленуму.

Анотація

У даній науковій праці автором досліджені складові елементи поняття «справедливий суд», наведені тлумачення його змісту Європейським судом із прав людини та адаптація до українських правозастосовних реалій. Показано, що національні суди ще далекі від втілення європейських принципів судочинства. Проаналізовано конкретний зміст таких чинників, як незалежність, неупередженість судових рішень.

Summary

In this scientific work, the author explores the constituent elements of the notion of a «fair trial», provides interpretations of its contents by the European Court of Human Rights and adaptation to Ukrainian law enforcement realities. It is shown that the national courts are still far from the embodiment of the European principles of judicial procedure. The specific content of such factors as independence, impartiality of judicial decisions is analyzed. The practice concerning the validity of judicial verdicts has been examined in detail, the illegality of committing court actions not provided for in the procedural law has been emphasized. Concrete proposals are given on bringing the state of domestic legal proceedings to the European level.

Використана література:

1. Тацій В.Я. Виступ ректора Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, академіка НАН України / В.Я. Тацій // Вісник Національної академії наук України. – 2017. – № 2. – С. 44–45.
2. Рішення ЄСПЛ від 25 жовтня 1994 року у справі «Beaumont v. France (Бомартен проти Франції)» (заява № 15287/89). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.refworld.org/docid/3ae6b6fac.html>.
3. Рішення ЄСПЛ від 22 жовтня 1984 року у справі «Sramek v. Austria (Срамек проти Австрії)» (заява № 8790/79) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://echr.ketse.com/doc/8790.79-en-19841022/>.
4. Постанова Ожтвбрського районного суду м. Полтаві від 13 жовтня 2016 року у справі № 554/6839/16-а [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62041691>.
5. Ухвала Харківського апеляційного адміністративного суду від 13 грудня 2016 року у справі № 554/6839/16-а [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63548823>.
6. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 17 січня 2017 року у справі № 554/6839/16-а [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64183505>.
7. Ухвала Верховного Суду України від 23 березня 2017 року у справі № 554/6839/16-а [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65538215>.
8. Рішення ЄСПЛ від 10 лютого 2010 року у справі «Серявін та інші проти України» (Seryavin and Others v. Ukraine), (заява № 4909/04) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_672.

9. Рішення ЄСПЛ від 25 липня 2002 року у справі «Sovtransavto Holding v. Ukraine» (заява № 48553/99) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_043.
10. Рішення ЄСПЛ від 26 листопада 2002 року у справі «Mosteanu and Others v. Romania (Mosteanu та інші проти Румунії)» (заява № 33176/96) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://echr.ketse.com/doc/33176.96-en-20021126/>.
11. Рішення ЄСПЛ від 22 березня 2010 року у справі «Parlov-Tkalčić v. Croatia (Парлов-Ткальчік проти Хорватії)» (заява № 24810/06) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://njb.nl/Uploads/2016/5/Tkal-i--v-croatia.pdf>.
12. Рішення ЄСПЛ від 9 грудня 2013 року у справі «Agrokompleks v. Ukraine (Агрокомплекс проти України)» (заява № 23465/03) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_973.
13. Рішення ЄСПЛ від 9 листопада 2006 року у справі «Sacilor-Lormines v. France (Сасілор-Лормін проти Франції)», (заява № 65411/01) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library...id.
14. Рішення ЄСПЛ від 13 травня 2008 року у справі «Clarke v. the United Kingdom (Кларк проти Сполученого Королівства)» (заява № 70521/01) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://hudoc.echr.coe.int/eng#{\"itemid\":\[\"001-86663\"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{\).
15. Рішення ЄСПЛ від 20 липня 2006 року у справі «Сокурєнко і Стригун проти України» (Sokurenko and Strygun v. Ukraine) (заяви № 29458/04 та № 29465/04) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://khp.org/index.php?id=1179484678>.
16. Справа № 553/3161/16ц. Архів Ленінського районного суду м. Полтави за 2016 рік.
17. Рішення ЄСПЛ від 13 листопада 2008 року у справі «Верітас проти України» (Заява № 39157/02) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/974_418.
18. Рішення ЄСПЛ від 12 жовтня 1978 року у справі «Zand v austria» (заява №7350/76) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.legislationline.org/documents/id/17184.
19. Ухвала апеляційного суду Полтавської області від 25 квітня 2017 року в справі № 554/2175/17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66215170>.
20. Ухвала Октябрського районного суду м. Полтави від 4 травня 2017 року у справі № 554/2175/17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66349189>.
21. Рішення ЄСПЛ від 9 грудня 1994 року у справі «Ruiz Torija проти Іспанії» (Ruiz Torija v. Spain) (Заява № 39157/02) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.legal-tools.org/doc/cf84b3/pdf/>.
22. Рішення ЄСПЛ від 1 липня 2003 року у справі «Суомінен проти Фінляндії» (Suominen v. Finland), заява № 37801/97 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://freecases.eu/Doc/CourtAct/4543877>.
23. Рішення Ленінського районного суду м. Полтави від 2 червня 2016 року у справі № 553/1254/16-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66349189>.
24. Рішення ЄСПЛ від 15 листопада 2007 року у справі «Бендерський проти України» (заява №22750/02) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_313.

Петро Гуйван,

кандидат юридичних наук,

заслужений юрист України, професор

Полтавського інституту бізнесу

Міжнародного науково-технічного університету імені академіка Юрія Бугая